

Het Frans als doorgeefluik van een Vlaams verleden

Hendrik Conscience in handen van Georges Eekhoud*

LISELOTTE VANDENBUSSCHE

French acculturations of a Flemish past: Georges Eekhoud adapts Hendrik Conscience

In this article, two adaptations by Georges Eekhoud (1854-1927), a francophone author living in Flanders, are compared to the original stories by the Dutch-speaking Flemish novelist Hendrik Conscience (1812-1883). Following the method of *histoire croisée*, this article studies the acculturation of Conscience's stories by Eekhoud and the image he thus creates of the author and his work. Eekhoud either stresses the importance of diverging from the source literature to reveal its essence or masks his intervention completely, while he simultaneously stimulates close translations of his own publications by Dutch-speaking Flemish authors. By integrating two 'back-translations' in Dutch of Eekhoud's French Conscience translations, this study reveals an entangled network of influences and ideologies.

Van Hendrik Conscience (1812-1883), van wie in 2012 het tweehonderdste geboortjaar werd gevierd, is bekend dat hij na zijn halfslachtige debuut in het Frans overschakelde op het Nederlands,¹ tot ongenoegen van zijn Franstalige vader. Niettemin hebben zijn werken veel lezers bereikt die het Nederlands niet machtig waren: niet alleen door de talloze vertalingen van zijn werk in het Frans, Duits, Engels, Italiaans of Pools, maar ook sterk verhuld, in adaptaties die het niet altijd zo nauw namen met een correcte bronvermelding.

Bekend is de bewerking *Dieu et Diable* (Brussel, 1852) van de Franse auteur Alexandre Dumas Père, een driedelig werk gebaseerd op twee hoofdstukken uit de voordien verschenen Franse vertaling van Conscience's *De Loteling* door E. Vanderplasse (1851). De bewerking veroorzaakte heel wat ophef om het vermeende plagiaat, ook al had de Franse auteur in zijn inleiding zijn bron vermeld en was het hoofdpersonage in het boek een zekere Conscience.² Dumas zou zijn adaptatie later overigens hernoemen tot *Conscience l'Innocent* (1852),

* Met dank aan Hans Vandevoorde voor de waardevolle suggesties bij eerdere versies van deze paper.

¹ T. Verschaffelt, 'De kwade faam van Hendrik Conscience', *Ons Erfdeel* 44 (2001) 1, 553.

² L. Simons, "Hij leerde zijn volk lezen." Conscience: een groot schrijver of een mythe?, in: Karel Wauters (red.), *Verhalen voor Vlaanderen. Aspecten van het Vlaamse fictionele proza tot aan de Tweede Wereldoorlog. Vijftien lezingen* (Kapellen 1997) 11-32, 25. Met dank aan Lieven D'hulst voor de verwijzing.

Afb. 1 Alexandre Dumas, *Conscience l'Innocent* (Parijs 1907). Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, Antwerpen, C57607.

als eerbetoon aan Conscience en ultieme poging om zijn criticasters de mond te snoeren. Conscience was van alle negentiende-eeuwse Vlaamse auteurs overigens degene die het meest in het Frans is vertaald, vooral door tweetalige Belgen als Léon Wocquier of Felix Coveliers.³

Minder bekend is de ingrijpende Amerikaanse bewerking van *Het Goudland*, waarvan een recente analyse aantoonde hoe het oorspronkelijke verhaal van Conscience is omgewerkt om aan de noden van de Amerikaanse natie-in-wording te voldoen.⁴ De verbeelding van de 'American West' door Conscience is in een volgende fase gerecupereerd door een Amerikaans vertaler, en

3 J. Lambert, 'De verspreiding van Nederlandse literatuur in Frankrijk: enkele beschouwingen', *Ons Erfdeel* 23 (1980), 74-86, 79; Reine Meylaerts, 'Kleine literaturen in vertaling: buitenkans of gemiste kans?', in: Lieve Jooen, Heili Verstraete en Michael Hinderdael (red.), *De aarde heeft kamers genoeg. Hoe vertalers omgaan met culturele identiteit in het werk van Erwin Mortier* (Antwerpen 2009) 33-49.

4 M. Boyden en L. Vandenbussche, 'Translating the American West into English. The Case of Hendrik Conscience's *Het Goudland*', *Western American Literature* 47 (2012) 1, 23-44.

ingepast in een visie die het Wilde Westen niet langer verbeeldt als het gevaarlijke grensgebied dat Conscience had opgeroepen, maar als de essentie van de Amerikaanse identiteit, waarin waarden als zelfredzaamheid en individualisme centraal stonden.

Net als ander populair werk overschrijden Conscience verhalen dus tal van grenzen: niet alleen nationale grenzen en taalgrenzen, maar ook culturele grenzen, temporele grenzen en genregrenzen. De *histoire croisée* is voor deze case interessant als invalshoek, omdat het de omloop wil bestuderen van kennis, personen en objecten, in dit geval legendes, verhalen en politieke en taalkundige affiniteiten, en daarbij ook grenzen oversteekt zonder territoriale logica.⁵ De focus in deze bijdrage ligt op wat zich afspeelde in het negentiende- en vroeg-twintigste-eeuwse Vlaanderen, dat verdeeld was door een sociologische taalgrens, met enkele korte excursies naar Frankrijk en Nederland.

In de onderstaande bijdrage wil ik meer specifiek de integratie van Conscience's werk in de publicaties van de Franstalige Vlaming Georges Eekhoud (1854-1927) analyseren en, de aandachtspunten van de *histoire croisée* indachtig, de sporen volgen van een wisselwerking waarbij zowel oudere verhalen en legendes als jongere auteurs en tijdgenoten betrokken zijn. Het is daarbij van belang om oog te hebben voor de transformatie en acculturatie van het gedeelde cultuurgood. Het werk van Conscience krijgt immers een nieuwe plaats, functie en inhoud op basis van de lokale receptieconjunctuur, en ook de 'te-rugvertalingen' van Eekhouds adaptaties door jongere Vlaamse bemiddelaars functioneren vijftien à twintig jaar later in een nieuwe context.

Eekhoud als bemiddelaar

Eekhoud, een geboren Antwerpenaar, maakt deel uit van de gerenommeerde groep Fransschrijvende Vlamingen waartoe ook de bekende Emile Verhaeren, Camille Lemonnier en Maurice Maeterlinck behoren. Zij zijn allen geboren en getogen in Vlaanderen, kennen de Vlaamse steden, het landschap, de zeden en gewoonten, de feesten en volksverhalen door en door, maar schreven in het Frans. Op het Nederlands, ook wel het 'Vlaams' of *le flamand* genoemd, hadden ze elk hun eigen visie. Verhaeren vond de taal bijvoorbeeld niet geschikt als cultuurtaal en zag de Vlaamse literatuurkenmerken liever overgeheveld naar het Frans dan ze in het 'Vlaams' ontwikkeld te zien.⁶ Eekhoud zag voor het Nederlands veel meer weggelegd dan een inwilliging van enkele sociale eisen,

5 B. Zimmermann, 'Histoire croisée and the making of global history', ongepubliceerde paper gepresenteerd op de 'Summer School on Comparative and Trans-National History: Theories, Methodologies and Case Studies', 14-18 december 2008, European University Institute. URL: <http://www.iue.it/HEC/ResearchTeaching/20082009-Autumn/SSreading-Zimmermann.pdf> (link niet meer beschikbaar) 1-19, 7.

6 D. Gullentops, 'Emile Verhaerens multilinguïsme en multiculturalisme voor Vlaanderen', *Wisselwerking tussen Nederlandstalige en Franstalige literatuur van toen en nu. Speciaal nummer van het Nieuw Tijdschrift van de Vrije Universiteit Brussel* 12 (1999) 1, 17-28, i.h.b. 27.

Afb. 2 Georges Eekhoud,
Zoersel 1902 Letterenhuis
Antwerpen.

vond het een volwaardige taal en moedigde zijn jongere collega's net aan om in het Nederlands te schrijven.⁷

In het woord vooraf van *Vertellingen*, een bundel vertalingen van Eekhouds kortverhalen door de Nederlandstalige schrijver Lode Baekelmans, wordt de Vlaamsgezinde Eekhoud getypeerd als een 'schrijver zoo echt van ras, ondanks alles zoo zuiver Vlaamsch', die 'door zijn opvoeding genoodzaakt' in het Frans schreef.⁸ Eekhoud stak zijn Vlaamse sympathieën niet onder stoelen of banken, zette zich af tegen het superioriteitsgevoel van de Belgische francofonen, maar reageerde evenzeer tegen de preutse, bekrompen en reactionaire 'Moedertaaliens': oude, gallofobe flaminganten die zich opsloten in een eng provincialisme en moralisme.⁹ Hij stemde in met August Vermeylen, die op het belang wees van een eigen taal om een volwaardige literatuur te ontwikkelen, in het buitenland respect af te dwingen en deel uit te maken van een ruimere Europese beweging.¹⁰

Eekhoud was dan ook zeer vereerd toen enkele jonge en ruimdenkende collega-auteurs als Baekelmans, Victor Ressler, Stijn Streuvels en August Peeters zijn kortverhalen naar het Nederlands wilden vertalen. De vertaling door Baekelmans loofde hij uitbundig, omdat ze hem 'de grootste eer zouden bewijzen bij het Vlaamse publiek' en de vertaler hem 'nog meer vervlaamt' had in zijn vertaling.¹¹ Streuvels had op zijn beurt aan Eekhouds personages en hun om-

7 Over Eekhoud, zie J. van Parys, "‘Toute la Flandre est en lui.’ Cyriel Buysse en de Franstalige Vlaamse literatuur", *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap* 14 (1998), 7-31, 10 en 28; P. Joostens, 'Notre chère cause flamande. Over francofiële Vlamingen & flamingante francofonen', *Yang* 4 (2001), 4; H. Vandevoorde, "‘En ces temps de chevaleresque idéologie’". Het "erotisch anarchisme" van Georges Eekhoud', in: David Gullentops en Hans Vandevoorde (red.), *Anarchisten rond Emile Verhaeren* (Brussel 2005) 125-152.

8 L. Baekelmans, 'Georges Eekhoud', in: Lode Baekelmans, *Vertellingen. Vertaald met toestemming van den schrijver door Lode Baekelmans* (Rotterdam 1907) 5.

9 Van Parys, 'Toute la Flandre', 11-12 en 30.

10 A. Vermeylen, 'Vlaamse en Europese Beweging', in: Herman Teirlinck e.a. (red.), *Verzameld werk. Deel 2* (Brussel 1951) 169, geciteerd in Van Parys, 'Toute la Flandre', 17.

11 Eigen vertaling van: 'Elle me fera le plus grand honneur auprès du public flamand grâce à un inter-

geving ‘het juiste uitzicht, het juiste accent en de juiste smaak’ gegeven, en ook Siska van Daelen had hem een grote eer betoond met haar bewerking.¹²

Zelf heeft Eekhoud Nederlandstalige cultuurproducenten, verhalen en gedichten in de toenmalige *lingua franca* meer bekendheid gegeven. Hij schreef biografieën in het Frans over Conscience en Peter Benoit, publiceerde artikelen over de jonge Vlaamse literatuur in de Franse bladen *Mercure de France* en *L’Européen*, vertaalde Vlaamse poëzie van Victor dela Montagne en nam kortverhalen van August Snieders en Streuvels onder handen.¹³ Het Frans gold bij Eekhoud dus als doorgeefluik en tussenstation voor het Vlaamse culturele erfgoed dat hij zo sterk waardeerde. Ook Verhaeren zou overigens op internationale conferenties de Nederlandstalige cultuur verspreiden en deed dat eveneens in het Frans, omdat ‘het als universele cultuurtaal in die tijd het beste communicatiemiddel was voor de verspreiding van een cultureel erfgoed.’¹⁴ In het algemeen werd echter vrijwel geen Nederlandstalig werk vertaald in avant-gardetijdschriften, en in meer traditionele tijdschriften werd het vaak toegeëigend of ingrijpend bewerkt.¹⁵

Hoewel Eekhoud zijn eigen vertaling van Streuvels’ ‘bewonderenswaardige rustieke en lyrische proza’ ‘zonder valse bescheidenheid’ omschreef als ‘superieur aan alle vorige vertalingen’, zou hij het Frans later omschrijven als ‘een van de meest arme en ondankbare talen met het oog op vertaling’.¹⁶ Het is een

prête de votre talent et votre coeur’ (Eekhoud aan Baekelmans, 7-4-1905, AMVC-Letterenhuis E147/B: 128005/13) en ‘Vous me comblez. Non seulement vous me traduisez d’une façon savoureuse et colorée qui double le plaisir de mon invention, en me *flamandisant encore*, vous vous rompez la galette avec moi.’ (Eekhoud aan Baekelmans, 8-4-1905, AMVC-Letterenhuis E 147/B: 128005/12; nadruk in het origineel).

¹² Eigen vertaling van: ‘Il me semble que mes personnages et mes décors prennent dans votre belle langue flamande *toute leur physionomie, tout leur accent et toute leur saveur*’ (Georges Eekhoud aan Stijn Streuvels, 9-6-1904, AMVC-Letterenhuis E147/B: 94743/8a); Eekhoud aan Fanny Delvaux, 20-8-1908, AMVC-Letterenhuis E147/B: 115795/1. Zie daarover ook: L. Vandenbussche, ‘Jonge baders in de Kempen: de gedeelde geliefden van Georges Eekhoud en Fanny Delvaux’, *Zuivervrij* 2 (2004) 7, 24-30.

¹³ G. Eekhoud, *Henri Conscience* (Brussel 1881); G. Eekhoud, *Peter Benoit, sa vie, son esthétique et son enseignement, son œuvre* (Brussel 1897); V.A. dela Montagne, ‘Le garde forestier (*Ned. Dicht- en Kunsthal*)’, vertaald door Georges Eekhoud, in: *Nos poètes flamands 1830-1880. Choix de morceaux traduits en vers français* (Roeselare 1887) 260-262; ‘Clochettes de houblon, d’après August Snieders’, in: G. Eekhoud, *Nouvelles Kermesses* (1894); S. Streuvels, ‘Naar buiten’, in: *Van Nu en Straks* N.R. 5 (1901), 266-285 (URL: http://www.dbnl.org/tekst/_vanoo2190101_01/_vanoo2190101_01_0019.php, geconsulteerd op 9 december 2011); G. Eekhoud, ‘La Journée des marchands de sable’, in: *Mercure de France* 21 (1910) 83, 461-480.

¹⁴ Gullentops, ‘Emile Verhaerens multilinguïsme’, 24.

¹⁵ L. Tack, ‘Relations interculturelles belges dans les revues littéraires (1896-1899)’, *Revue de littérature comparée* 3 (2001) 379-396; L. Tack, ‘(D)Écrire l’altérité flamande dans les pratiques discursives francophones belges (1869-1899)’, in: Dirk De Geest en Reine Meylaerts (red.), *Littératures en Belgique/Literaturen in België. Diversités culturelles et dynamiques littéraires/Culturele diversiteit en literaire dynamiek* (Brussel 2001) 163-176; K. Vandemeulebroucke, ‘Entre dire et faire: la traduction poétique dans deux revues belges francophones du XIXe siècle’, in: *La Traduction dans les cultures plurilingues. Etudes réunies par Francis Mus et Karen Vandemeulebroucke. Avec la collaboration de Lieven D’hulst et Reine Meylaerts* (Arras 2011) 47-59.

¹⁶ Eigen vertaling van: ‘admirables proses rustiques et lyriques’ en ‘sans faute modestie [...] supérieur à toutes les traductions’ (Eekhoud aan Streuvels, 14-1-1908, AMVC-Letterenhuis E147/B: 94743/7a); ‘une langue des plus pauvres et des plus ingrates au point de vue de semblable traduction’ (Eekhoud aan Streuvels, 1-2-1908, AMVC-Letterenhuis E147/B: 94743/6a).

sprekende omkering van Cyriel Buysse's stelling uit 1897 dat 'het Vlaams' 'een arme, kleine taal' is, waardoor 'een schrijver van talent [...] het maar diep betreuren [kan] dat hij over geen beter voertuig van gedachten-verspreiding beschikt'.¹⁷ Ook Maeterlinck en Lemonnier achtten de taalvariant vooral geschikt voor de communicatie met het huispersoneel.¹⁸ Eekhoud daarentegen vond het 'Vlaams' 'savoureux', 'coloré', 'beau', 'généreux', 'robuste' en 'émouvant', een visie die de termen echoot waarmee doorgaans het Frans bejegend wordt, zoals ook Guy Rooryck illustreert in dit nummer. Hij vond het Nederlands 'misschien wel de meest harmonieuze van alle Germaanse talen' en wou niets liever dan in die taal gelezen te worden.¹⁹ Het was, in romantische termen, de taal van zijn 'terroir', en 'de logische taal die het best bij zijn eigen werk paste', hoewel hij er zelf nooit in geslaagd was om in die taal te schrijven.²⁰

In zijn eigen schriftuur is die voorliefde voor Vlaanderen en het 'Vlaams' te zien. Eekhoud schreef een zwierig, archaïsch en bombastisch Frans, doorspekt met Vlaamse elementen zoals plaatsnamen, eigennamen en dialectische woorden. In datzelfde exotische Frans bewerkte Eekhoud ook twee verhalen van Conscience tot nieuwe Franstalige producten,²¹ die nadien op hun beurt in het Nederlands vertaald en bewerkt zijn. In dat laatste stadium zijn het dus *back-translations* of *Rückübersetzungen*: oorspronkelijk Nederlandse verhalen die eerst een nieuw leven kregen in het Frans en later via een omweg opnieuw in de Vlaamse cultuur gelanceerd zijn. In elk van die fases ondergaan de werken transformaties door de ingrepen en de context waarin ze verschijnen.

Ik wil in de rest van deze bijdrage de intertekstuele manoeuvres van Eekhoud toelichten, enkele van zijn motieven duiden en zijn bemiddeling in een groter geheel plaatsen. Welk beeld van Vlaanderen droeg hij met het gekozen bronmateriaal uit? Voor welk publiek wilde hij het werk van Conscience ontsluiten? En welke gevolgen had zijn bemiddeling? Ik volg daarvoor de omwegen van een specifiek historisch onderzoeksobject, meer specifiek twee verhalen

17 C. Buysse, 'Flamands et flamingants', in: Antonin van Elslander en Anne Marie Musschoot (red.), *Verzameld Werk 7* ([1897] Brussel 1974) 306-307.

18 Van Parys, 'Toute la Flandre est en lui', 9; A.M. Musschoot, 'Tussen twee eeuwen. Enkele beschouwingen over de verstrengeling van twee culturen in het *fin de siècle* van toen en nu', *Wisselwerking tussen Nederlandstalige en Franstalige literatuur van toen en nu. Speciaal nummer van het Nieuw Tijdschrift van de Vrije Universiteit Brussel* 12 (1999) 1, 3-16, 5.

19 Eigen vertaling van: '*peut-être la plus harmonieuse des langues germaniques*', in: G. Eekhoud, 'La littérature flamande en Belgique de 1830 à 1902', *L'Européen* 2 (11-1-1902), 6, 9.

20 H. Vandevorde, 'En ces temps', 144; eigen vertaling van: 'Je vous remercie, mon cher ami, par l'honneur que vous faites à mon petite acte de foi et d'amour patriote en le traduisant dans la *langue logique qui lui eût convenu*' (Eekhoud aan Baekelmans, 26-1-1904, AMVC-Letterenhuis E147/B: 128005/11). Ook André Baillon omschreef zijn Franstalig werk als 'boeken die in het Vlaams zijn gedacht': F. Denissen, 'Een auteur vertalen in zijn eigen moedertaal? De in het Frans schrijvende Vlaming André Baillon', *Filter* 12 (2005) 3, 33-37, 33.

21 G. Eekhoud, 'Communion Nostalgique (transposition d'un air connu)', in: Georges Eekhoud, *Le Cycle Patibulaire* (Parijs 1892) 145-179. Oorspronkelijk is een langere versie gepubliceerd als 'Lettres pour illettrés. Transposition d'un air connu', *La Jeune Belgique* 9 (1890), 8-22. De langere versie is ook gepubliceerd in de tweede druk uit 1896 (URL: <http://www.gutenberg.org/ebooks/18074>) en in de vertaling door Baekelmans. Een tweede bewerking uit Conscience's oeuvre verscheen in G. Eekhoud, *Escal-Vigor* (Parijs 1899).

van Conscience in Eekhoudiaanse bewerking die voortleven in Nederlandse vertalingen, om de perspectieven op het Frans als lingua franca in het negentiende-eeuwse Vlaanderen te verruimen.

Een eerste case is Eekhouds verhaal *Communion Nostalgique* uit 1890, een ingrijpende bewerking van Conscience's kortverhaal *Rikke-Tikke-Tak* uit 1845, door Eekhoud overigens zelf een 'transposition' genoemd.²² Baekelmans heeft de adaptatie op zijn beurt in 1905 omgezet naar het kortverhaal *Heimweegemeenschap*.²³ Zoals Annick Capelle al heeft laten zien, voegde Eekhoud er onder meer een overkoepelend, metafictioneel niveau aan toe, waarin de oude dichter Barthélemy Welaan het verhaal van Conscience navertelt en duidt.²⁴ In *Rikke-Tikke-Tak* had Conscience overigens zelf al een *mise-en-abyme* gecreëerd: hij liet geen dichter maar een soldaat, een van de alter ego's van Conscience, het verhaal vertellen van de mishandelde en frêle Lena, die na een ongelukkige jeugd bij een Vlaamse boerin haar naar Frankrijk gevluchte biologische vader herkende door zijn hoefsmedersliedje 'Rikke Tikke Tak' en hem, ondanks haar liefde voor de jonge boerenzoon Jan Daelmans en de Kempense heide, vergezelde naar Parijs. Ze werd er door de beste leermeesters opgeleid tot een 'welopgevoede juffer', maar kon niet aarden in de Franse pracht en praal, en kwijnde langzaam weg. Een terugkeer naar de Kempen en haar geliefde Jan leek de enige uitweg, en ook voor de verpauperde boerenzoon was een huwelijk met zijn geliefde Lena het enige redmiddel. Het bleek de ideale remedie, want de soldaat die hen in 1831 ontmoette, kon enkel besluiten dat ze nog lang en gelukkig in liefde en dankbaarheid zouden leven ...

Een tweede case is het verhaal 'De Brandende Schaapherder', waarin Conscience een eenvoudig liefdesverhaal vermengt met een populaire Kempense en Zuid-Nederlandse legende over een schaapherder die in vuur opgaat na een leugen over een diefstal.²⁵ Eekhoud verwerkt dat mengverhaal zonder verwijzing naar Conscience in zijn ophefmakende roman *Escal-Vigor* uit 1899. Net dat stuk gaf een tiental jaar later, in 1911, inspiratie aan Siska van Daelen voor het gedicht 'De Vurige Scheper', dat ze ook aan Eekhoud opdroeg.²⁶ Het bewuste fragment werd daarna nog vertaald door Oktaaf Steghers en verscheen in 1917 onder Conscience's oorspronkelijke titel in het activistische oorlogsweekblad *Vlaamsch Leven*.²⁷ Het fragment doet er dienst als illustratie bij een

22 Hendrik Conscience, *Rikke-Tikke-Tak*, naar de uitgave van 1851 met houtsneden van Nelly Degouy (Antwerpen 1939). Het werk verscheen voor het eerst in december 1845 in *Het Taalverbond*; zie: J. Bolckmans, 'De held uit "Rikke-Tikke-Tak"', *De Vlaamse Gids* (1954), 635-640.

23 Lode Baekelmans, *Heimweegemeenschap* (Rotterdam 1905); later opgenomen als 'Heimweegemeenschap (omzetting eener bekende wijs)', in: Baekelmans, *Vertellingen*, 37-73.

24 A. Capelle, 'Translation in Nineteenth Century Belgium', in: Clem Robyns (red.), *Translation and the (Re)production of Culture* (Leuven 1994) 7-17.

25 H. Conscience, 'De Brandende Schaapherder', in: Hendrik Conscience, *Mengelingen* (Brussel z.j.) 63-94. Voor de verspreiding van de legende, zie: URL: www.volksverhalenbank.be en www.verhalenbank.nl.

26 S. van Daelen, 'De vurige scheper', in: *Lentevozen* (Antwerpen/Amsterdam 1911) 69-70; zie ook Vandenbussche, 'Jonge baders', 24-30.

27 AMVC-Letterenhuis D 1149/K (ongenummerd).

recensie van de eerste Nederlandstalige monografie over Eekhoud, net als het gedicht van Van Daelen, dat voor de gelegenheid nogmaals was gepubliceerd.²⁸

Rikke-Tikke-Tak / Communion Nostalgique / Heimweegemeenschap

Keren we eerst terug naar *Rikke-Tikke-Tak*. Eekhoud heeft Conscience's liefdesverhaaltje *Rikke-Tikke-Tak* een veertigtal jaar na publicatie de oversteek laten maken naar het Frans en zette het verhaal daarbij helemaal naar zijn hand. Zijn bewerking *Communion Nostalgique* bedraagt ongeveer een derde van het origineel. Een klein deel van die bewerking, vooral de dialogen, volgt het origineel vrij nauwgezet, maar de rest bestaat uit samenvattende parafrases waaraan andere stukken zijn toegevoegd.²⁹ Terwijl het oorspronkelijke verhaal zich afspeelt tussen 1807 en 1831, is de nieuwe raamvertelling aan het einde van de negentiende eeuw gesitueerd. De gerenommeerde dichter Welaan, ook wel *le flamand* genoemd, die zich een balling noemt in eigen land, probeert zijn jonge, sceptische Franstalige collega's van de genialiteit van Conscience te overtuigen door uit de losse pols een vertaling te geven van zijn werk. Eekhoud wijst op die manier expliciet andere, onderdanige Franse vertalingen van Conscience af omdat ze zijn *couleur locale* niet weergeven, en legitimeert zo ook zijn eigen ingrijpende herschrijving.³⁰ Ik citeer daarvoor de Nederlandse vertaling van Baekelmans, waardoor Eekhouds bewerking ook in het vroege twintigste-eeuwse literaire veld voortleefde:³¹

Ha! de vertalingen! Ziedaar wat vertalen vermag! onderbrak Welaan. Welnu, wilt gij u een idee vormen van het werk des meesters [Conscience, lv], van den geest zijns werks?

Wijl hij dit zei, ging hij naar zijn bibliotheek en haalde er een boekje uit, zoo versleten, zoo geel als het kerkboek eener nooddriftige vrome.

²⁸ De monografie *Georges Eekhoud en zijn werk* was al in 1914 gepubliceerd en was van de hand van Eekhouds vriend Herman van Puymbrouck.

²⁹ Voor een gedetailleerde analyse verwijs ik naar Capelle, 'Translation in Nineteenth Century Belgium', 11-16. Uit mijn bespreking zal blijken dat ik niet akkoord ga met de warrige verklaring die Capelle op pagina 13 geeft voor Eekhouds macrostructurele ingrepen.

³⁰ *Rikke-Tikke-Tak* is onder dezelfde titel vertaald door Léon Wocquier voor de *Revue des Deux Mondes*. *Journal des Flandres*, 3-11-1844, 5-2-1845, 30-7-1845, 6-9-1846, en overgenomen in de *Messager de Gand*, 18-5-1854; zie Helmut Gaus, *Pers, kerk en geschreven fictie: Groei-problemen en conflicten in een democratiseringsproces (Gent 1836-1860)* (Brugge 1975) 132.

³¹ Baekelmans, *Vertellingen*, 42-43; Eekhoud, 'Lettres pour illetrés', 10 en Eekhoud, 'Communion Nostalgique', 148-149: 'Ah! Les traductions! Voilà les conséquences de la traduction! interrompt Welaan. Tenez, voulez-vous avoir une idée de l'oeuvre de Conscience, de l'esprit de l'oeuvre? Ce disant, il alla vers sa bibliothèque et en retira une plaquette aussi usée, aussi jaunie que le paroissien d'une dévote indigente. Rikke-tikke-tak! Voici qui convient. Quelques pages suffiront pour ma démonstration. Je ne verserai pas dans l'erreur – pour rester poli – que je reproche aux traducteurs français de Conscience, en traduisant phrase par phrase et mot par mot la médulaire prose flamande. Non, je transposerai cette nouvelle à votre intention; je vous la raconterai telle que je la sens, je vous le ferai lire entre les lignes à l'aide d'équivalents français ... L'épreuve vous convient-elle?'

Rikke-Tikke-Tak! Ziehier wat past! Enkele pagina's zullen u voldoen als bewijsvoering. Ik zal niet vervallen in de dwaling, ik wil beleefd blijven – niet vervallen in de dwaling der Fransche vertalers van Conscience, en u dus volzin na volzin, en woord na woord het mergachtig, Vlaamsch proza vertalen. Neen, ik zal deze novelle om uwentwil overzetten, ik zal ze u vertellen zooals ik ze voel, ik zal u tusschen de regels leeren lezen met behulp van gelijkwaardige, Fransche omschrijvingen. Staat deze proef u aan?

In de nieuwe raamvertelling die hij aan Conscience's verhaal toevoegt, gaat Eekhoud bij monde van Welaan expliciet in op zijn sterke inmenging in de vormelijke aspecten, waarmee hij de essentie van Conscience's werk eer wil aandoen. Een opvallend voorbeeld van zijn bewerking is het fragment waarin Welaan expliciet en onbehouwen de opgebouwde spanning uit het origineel doorbreekt, als Lena en haar vader langzaam ontdekken dat zij de langverwachte verloren vader en dochter zijn:

Op voorhand kunt gij raden, dat kolonel van Milgem zijn geliefd kind herkent in de verschoveling van bazin Daelmans. Natuurlijk volgt zijn dochter hem naar Parijs, en voor Jan Daelmans is Lena nu zoo goed als dood.

't Was een doodgewone verwikkeling zonder merg of pit, zouteloos; kortom niet veel zaaks deze idylle van Jan en Lena ...³²

Eekhouds ingrijpende Franse bewerking getuigt dus op het eerste gezicht van een superieure houding tegenover het oorspronkelijke verhaal en van een groot literair zelfbewustzijn. Zelf had Eekhoud zijn vertaling nochtans expliciet zijn 'kleine blijk van geloof en vaderlandsliefde' genoemd.³³ Het doet denken aan de paradox 'entre dire et faire' die Karen Vandemeulebroucke signaleerde in het nationalistische tijdschrift *Revue de Belgique*, waarin Franstalige vertalers als Potvin en Kurth wel interesse toonden voor de Nederlandstalige Vlaamse poëzie, maar bij de Franse vertalingen ervan de literaire vorm geheel veronachtzaamden. Het discours van de vertaler/bemiddelaar stond er haaks op de werkelijkheid: het bestaan van de Vlaamse poëzie als deel van de Belgische poëzie, werd er wel gelegitimeerd, maar de taal en poëtische eigenheid ervan niet. De stem van de criticus/vertaler overstemde die van de dichter, en het Nederlands bleek daardoor niet langer noodzakelijk om de Vlaamse ziel te openbaren.³⁴

³² Nederlandse vertaling: Baekelmans, *Vertellingen*, 51; Franstalig origineel: Eekhoud, 'Lettres pour illettrés', 13 en Eekhoud, 'Communion Nostalgique', 158: 'Vous aurez deviné que le colonel Van Milg-hem reconnaît sa chère enfant dans le souffre-douleur de la bazine Daelmans. Naturellement, il em-mène sur le champ sa fille à Paris et pour Jan Daelmans, Lena est aussi bien que morte. / C'était une intrigue jusque-là fort banale et fort anodine; tres peu de chose, en somme, que cette idylle de Jan et de Lena ...'

³³ Eigen vertaling van: 'Je vous remercie, mon cher ami, par l'honneur que vous faites à *mon petite acte de foi et d'amour patriote* en le traduisant dans la langue logique qui lui eût convenu' (Eekhoud aan Baekelmans, 26-1-1904, AMVC-Letterenhuis E147/B: 128005/11).

³⁴ Vandemeulebroucke, 'Entre dire et faire', 58: 'En outre, le traducteur enlève au poèmes flamands ce qu'il n'enlève pas à des poèmes traduits d'autres langues de départ: leurs caractéristiques formelles. Le traitement prosodique des poèmes flamands atteste que ces poèmes sont désormais chargés d'une fonction idéologique précise, celle d'assurer la défense d'une "âme flamande".'

Ook Eekhoud focust vooral op de ideologische inhoud en niet op de vorm, hoewel zijn bewerking niet op dezelfde manier geduid mag worden. Anders dan bij de bewerkingen in de *Revue de Belgique* is er bij Eekhouds adaptatie een tijdsverschil van veertig jaar tussen het origineel en de bewerking, wat al suggereert dat Eekhoud het werk gemoderniseerd heeft. Het lijkt dan ook waarschijnlijker dat Eekhoud het oorspronkelijke Nederlandse stuk erfgoed een grotere uitstraling heeft willen geven, en tegelijk ook het eigen Franstalige adoptiepatrimonium heeft willen verrijken.³⁵ Dat Welaan na zijn vrij botte ingreep in het verhaal de kans krijgt om de kwaliteiten van Conscience toe te lichten, ondersteunt die visie. Welaan legt de jonge criticasters haast de woorden in de mond als opstapje om zijn lof voor Conscience explicieter te kunnen verwoorden. Eekhoud wil bij monde van Welaan de Kempense schrijver consacreran door te benadrukken dat Conscience verder gaat dan een eenvoudig liefdesverhaal waarin een boerenjongen zijn liefdesverdriet vergeet door een nieuw boerinnetje aan de haak te slaan. De verteller dicht Conscience en zijn personages meer originaliteit en inzicht toe en vervolgt: 'Dan kent gij onze Kempische boeren niet! Heel anders ging het Jan Daelmans, en hij is geen uitzonderlijk geval in dat land der rijke verbeeldingskracht.'³⁶

Eekhoud knoopt daardoor aan bij de visie op de negentiende-eeuwse literatuur in Vlaanderen waarin vooral de connectie met de schilderkunst in de verf wordt gezet. Dat wordt ook ondersteund door het motto bij *Communion Nostalgique* dat Eekhoud uit een brief van Conscience had gehaald. Daarin stelt Conscience dat ook hij zijn onbewuste laat spreken om onder banale zinnen en uitdrukkingen een intens gevoel te laten resoneren, zoals zijn natuur van Vlaams schilder hem gebiedt.³⁷ Mogelijk was dat ook een boodschap aan de lezers van *La Jeune Belgique* waarin het verhaal voor het eerst verscheen, en waarin heel wat aandacht geschonken werd aan de Vlaamse muziek, schilderen en beeldhouwkunst, maar vrijwel geen oog was voor de Nederlandse literaire productie.³⁸

Eekhoud gebruikt Conscience's verhaal ook om hun gedeelde passie voor de Kempense heide en de bewoners ervan in de verf te zetten. Door te benadrukken dat de Vlaamse boeren geen kinkels zijn zonder liefdesverdriet gaat hij in tegen het cliché van de domme, boerse, gelovige Vlaming, dat in veel andere Franse vertalingen van Nederlandstalig werk naar voren kwam.³⁹ Jan

35 Dat is ook het tweeledige doel dat Gullentops aan Verhaerens werk toeschrijft, in Gullentops, 'Emile Verhaerens multilinguïsme', 27.

36 Baekelmans 1907: 53; Eekhoud, 'Lettres pour illetrés', 14 en Eekhoud, 'Communion Nostalgique', 159-160: 'Que vous connaissez mal, alors, nos paysans de Campine! Il en alla tout autrement de Jan Daelmans et son cas n'est pas exceptionnel dans ce pays d'imaginatifs.'

37 Baekelmans 1907: 39; Eekhoud, 'Lettres pour illetrés', 8 en Eekhoud, 'Communion Nostalgique', 145: 'Oui, c'est bien là le procédé inconscient qui caractérise mes propres écrits: l'amour de ce que l'on fait, cette intensité de sentiment qui frissonne sous des phrases en apparence banales, cette nature de peintre flamand qui fait tout ce que notre plume touche, prend l'aspect et la couleur d'un tableau ... (Henri Conscience à l'auteur de sa biographie, 21 juillet 1881).'

38 Capelle, 'Translation in Nineteenth Century Belgium', 10.

39 R. Meylaerts, 'Translators and (their) norms. Towards a sociological Construction of the indivi-

Daelmans wordt een typische fin-de-sièclefiguur die afwijkt van de personages die in andere Franstalige vertalingen worden opgevoerd. Eekhoud dikt Conscience's portret van de jonge boer aan en schetst een hypergevoelig man, die, verteerd door liefdesverdriet, bereid is te sterven. Conscience wordt daardoor voorgesteld als een schrijver die oog heeft voor de offers die jonge Vlamingen aan hun geliefden brengen en de krankzinnigheid die daarbij om het hoekje loert. In *Escal-Vigor* keert dat thema terug.

Niet alleen de inleiding van Eekhouds bewerking valt op, ook het slot van de adaptatie is opmerkelijk. Daarin geeft Eekhoud via Welaan een flamingantische en anti-Franse duiding aan het verhaal van Conscience.⁴⁰ Opvallend is dat die toevoeging enkel verschenen is in het tijdschrift *La Jeune Belgique* (1890), in de tweede druk van *Le Cycle Patibulaire* uit 1896 en in de later uitgegeven vertaling door Lode Baekelmans, maar niet in de eerste druk van Eekhouds bundel uit 1892. Of dat te maken heeft met het expliciete en vrij karikaturale karakter van het slot waar Eekhoud na de publicatie in *La Jeune Belgique* aan twijfelde, dan wel met een andere reden, is niet duidelijk. In elk geval is het volledige verhaal wel weer in de tweede druk opgenomen en in de vertaling van Baekelmans die met de goedkeuring van Eekhoud is verschenen.

In dat slot geeft Welaan zijn expliciete visie op Conscience's verhaal. Voor hem staat het meisje Lena symbool voor het deugdelijke Vlaanderen, 'de uitverkoren dochter van Germania',⁴¹ die niet kan aarden onder de voogdij van de Fransen en uiteindelijk ontwaakt uit de zinsbegoocheling waarin ze haar afkomst en verleden had ontkend. In het oorspronkelijke *Rikke-Tikke-Tak* waren vader en dochter weliswaar teruggekeerd naar de Kempen om Lena's heimwee te genezen, maar werd dat niet in politieke termen verpakt. Lena verlangde naar iemand die de heide aanbad zoals zij, maar had zelfs even toegestemd om met een Fransman te trouwen. Eekhouds versie zet de Vlaamsgezindheid die hij tussen de regels leest dus veel scherper in de verf en geeft Conscience's verhaal een flamingantische strijdbaarheid mee. Terwijl 'Vlaming' bij Conscience nog een pars pro toto was voor 'Belg' en tegen Fransen en Nederlanders werd afgezet,⁴² wordt 'Germania' bij Eekhoud afgezet tegen Frankrijk en het 'Welche' of koeterwaals, en krijgt dat in de vertaling van Baekelmans het 'Waalische' als tegenhanger.

Het verhaal van Conscience krijgt bij Eekhoud ook een antiklerikale insteek die niet in het origineel te vinden is, en waarvoor het personage Jan Daelmans ingeschakeld wordt. In beide versies had een pastoor de jonge boer Jan proberen overtuigen om priester te worden. Bij Conscience was Jan een tijd naar het seminarie in Brugge gegaan, maar was hij op zijn besluit teruggekomen door

dual', in: Anthony Pym, Myriam Schlesinger en Daniel Simeoni (red.), *Beyond Descriptive Translation Studies. Investigations in homage to Gideon Toury* (Amsterdam/Philadelphia 2008) 91-102.

⁴⁰ Zie Capelle, 'Translation in Nineteenth Century Belgium', 13.

⁴¹ Eekhoud, 'Lettres pour illettrés', 21.

⁴² V. Nachtergaele, 'De Fransschrijvende Vlamingen als cultuurdesem', *Wetenschappelijke Tijdingen* 55 (1996) 2, 111-126, 115-116.

zijn allesoverheersende liefde voor Lena. Bij Eekhoud had Jan die klerikale redding telkens bij voorbaat resoluut afgewezen. In hetzelfde afsluitende stuk waarin de Vlamingen volgens Welaan de ketenen van Frankrijk moeten afgooien, worden zij ook opgeroepen om vastberaden de dictatuur van Rome te verwerpen. Het katholicisme van de latere Conscience wordt gemaskeerd ten voordele van de strijdbare vrijzinnigheid die hij aan het begin van zijn carrière had laten zien.

Het beeld dat Eekhouds versie van zijn geliefde Conscience verspreidt, is dus sterk gekleurd. Hoewel hij Conscience in de nieuwe raamvertelling expliciet looft om de diepere betekenis van zijn werk mee te geven, en de essentie van zijn genialiteit en patriottisme in de schijnwerpers wil plaatsen, zet Eekhoud, weliswaar bij monde van het personage Welaan, het beeld van de Vlaamse schrijver wel degelijk naar zijn hand. Eekhoud sluit zich aan bij het rijtje Franstalige auteurs dat een selectief en sterk bemiddeld beeld van de Vlaamse literaire productie schetst,⁴³ maar grijpt op een andere manier in: niet om de Belgische literatuur vooruit te stuwten in het Frans, wel om het beeld van Conscience bij te stellen en de ontwikkeling van de Belgische literatuur in het Nederlands te steunen. De vermeende kern van Conscience wordt daarbij wel heel Eekhoudiaans, wat ook in de volgende case duidelijk naar voren komt. Wat in *Communion Nostalgique* verschijnt, is een beeld van een auteur die volgens Eekhoud miskend wordt in Franstalige kringen doordat de hondstrouwe vertalers zijn Vlaamse volksaard en schilderkunst niet weten te doorgronden, en niet lijken te vatten welke flamingantische en antiklerikale strijdbaarheid er onderhuids in zijn verhalen leeft.

De Brandende Schaapherder / Escal-Vigor / De vurige scheper

Een ander verhaal van Conscience, met name ‘De Brandende Schaapherder’, en de Franstalige adaptatie daarvan door Eekhoud, biedt een tweede perspectief op de kruising tussen Vlaamse verhalen enerzijds, en de Franstalige bewerkingen daarvan anderzijds. Eekhoud put in *Escal-Vigor* (1899) opnieuw uit de Nederlandstalige productie van Conscience, hoewel hij in dit geval zijn bronmateriaal niet onthult. Terwijl in *Communion Nostalgique* nog een citaat uit een brief van Conscience als motto gold en het werk van Conscience in de bewerking lovend en expliciet werd besproken, staat in *Escal-Vigor* geen enkele verwijzing naar ‘De Brandende Schaapherder’ of Conscience. Het gaat er niet meer om het oorspronkelijke patrimonium meer uitstraling te geven zoals bij *Communion Nostalgique*, maar vooral om het eigen adoptiepatrimonium te verrijken.⁴⁴

43 L. D'hulst en K. Vandemeulebroucke, ‘Entre Belges, ou comment gérer la langue de l'autre au XIXe siècle’, in: Y. Clavaron, J. Dutel en C. Lévy (red.), *L'Étrangeté des langues* (Saint-Étienne 2011) 21-34, 33-34.

44 Vgl. noot 36.

Eekhoud presenteert zijn bewerking opnieuw als een verhaal-in-het-verhaal en publiceert de aangepaste legende in zijn ophefmakende roman *Escal-Vigor*, de roman waarin hij de homoliefde bezong en waarvoor hij in 1900 voor het Brugse assisenhof moest verschijnen. Hij werkt Conscience's verhaal om tot een homo-erotische schets die hij in zijn roman opneemt als een van de verhalen die oudere graaf Henry de Kehlmark en zijn geliefde Guidon Govaertz aan elkaar vertellen, en die het latere lot van de hoofdpersonages verraadt. Hoewel Eekhouds bewerking een heel stuk korter is, zijn de gelijkenissen niet te ontkennen.

In de bewerkte legende schetst hij de grenzeloze liefde van de verwilderde herder Gérard (bij Conscience 'Geert/Geeraart'; in de latere 'terugvertaling' van Oktaaf Steghers 'Geeraard') voor diens stiefbroertje Tiennet (in de terugvertaling 'Stefaan/Steeffe', wellicht geïnspireerd door de 'Steven' van Conscience). Wanneer in de versie van Eekhoud blijkt dat Gérards liefde voor Tiennet geen bestaansrecht heeft en die laatste er zelf voor kiest om met het meisje Wanna te trouwen, verliest de schaapherder zijn zinnen. Zijn verlangen naar wraak en verlossing blijkt zo groot te zijn dat hij Tiennet vastgrijpt en God en de duivel aanroept om de bliksem op hen tweeën te laten inslaan, wat ook prompt gebeurt. Ook in het kaderverhaal gaat het om een fatale liefde die de twee minnaars meeneemt tot in de dood.

Het is een romantische verheerlijking van zelfmoord, die sterk contrasteert met de correctieve straf die bij Conscience de schaapherder treft en die het heteroseksuele koppel nog lang en gelukkig laat leven. Het strookt ook met Eekhouds anti-bourgeois instelling en zijn voorliefde voor groteske figuren die buiten alle gezag en dicht bij de natuur leven.⁴⁵ Bij Eekhoud is het niet God die straft, maar de wrede natuur. Hij brengt hulde aan het individu dat zich onttrekt aan de wetten van God en vaderland, en revolteert tegen het establishment en de massa.⁴⁶ Veertig jaar na de publicatie van Conscience geeft hij het verhaal dus een eigentijdse interpretatie mee, maar duidelijk wordt dat niet, aangezien de integratie van het bronverhaal gemaskeerd is.

Het oorspronkelijke sterk moraliserende verhaal van Conscience gaf een heel ander relaas. Ten eerste lagen de liefdesverhoudingen helemaal anders en spoorde de (heteroseksuele) liefde voor zijn stiefzusje Wanna de brute Geeraart aan om zijn rivaal Steven uit te schakelen. Geeraart kan bij Conscience op geen enkele sympathie rekenen en wordt voorgesteld als een beestachtige en verdorven moordenaar, die terecht voor zijn daden moet boeten, en die door de wraak van God, na een blikseminval, eeuwig moet branden op de heide. Conscience volgt daarin de eeuwenoude legende waarin een schaapherder op dezelfde manier opdraait voor een diefstal na een schaamteloze leugen waarin hij zijn aandeel ontkende.

Bij Eekhoud kreeg de brute en onstuimige herder Gérard aanvankelijk veel meer sympathie. Hij was een jong wild dier, geliefd door Moeder Natuur, met

⁴⁵ Vandevoorde, 'En ces temps', 129-130.

⁴⁶ Idem, 131-132.

goddelijke ogen en een hart dat overliep van liefde. Het personage vertoont daarvoor gelijkenissen met personages uit Eekhouds oorspronkelijk werk en ook met de jonge boer Jan Daelmans uit *Communion Nostalgique*. Gérard werd overigens niet door God, maar door een priester vervloekt, wat opnieuw verwijst naar Eekhouds antiklerikalisme. Gérard stak wel zelf, net als Geeraart, uit een allesverterende wanhoop het huis van zijn rivale Wanna in brand, zoals Geeraart deed bij Steven, om daarna met zijn geliefde Tiennet in 'een hemelsch vuur' op te gaan.

In de greep van Eekhoud

Eekhoud probeert met zijn bewerkingen, zijn kritisch werk over de Vlaamse literatuur, en de thematiek en taal van zijn eigen literaire werk het Vlaamse culturele erfgoed en de nieuwe literatuur van jongeren als Baekelmans en Streuvels op een voetstuk te plaatsen. Zijn vertalingen en bewerkingen passen in de uiterst veelzijdige traditie van de 'mythe nordique' waarin Franstalige schrijvers Vlaamse legenden gebruiken om hun eigen literatuur te ontwikkelen of zich af te zetten tegen de literatuur uit Frankrijk.⁴⁷ Bij Eekhoud gaat het niet om de sensualiteit of het mysticisme van de symbolisten, maar veel meer om een regionalisme dat als vanzelf folkloristische tradities of Vlaamse legenden integreert.⁴⁸ In *Escal-Vigor* verwijst Eekhoud niet meer naar Conscience, en neemt hij diens bewerking van de Vlaamse legende als uitgangspunt voor een authentiek verhaal-in-het-verhaal, waarmee hij vooral zijn eigen werk verrijkt. In *Communion Nostalgique* probeert hij de uitstraling van het origineel te vergroten en verantwoordt hij zijn ingrijpende bewerking expliciet. De reikwijdte van zijn ingrepen wordt hem wellicht vergeven door zijn lof voor Conscience in en buiten het verhaal, en zijn steun aan de Vlaamse ontvoogding.

Als je de Nederlandse en Franse versies naast elkaar legt, wordt zichtbaar hoezeer Eekhoud heeft bemiddeld in het werk en het beeld van de auteur. In *Communion Nostalgique* laat hij een Conscience naar voren komen die zichzelf wellicht niet meteen zou herkennen. Conscience was tijdens zijn leven immers geëvolueerd van een belgicistisch, antiklerikaal en liberaal-vrijzinnig auteur, getuige zijn woord vooraf van *In 't Wonderjaer*, naar een Vlaamsgezind en gematigd katholiek auteur, die weliswaar uit opportunisme het genoemde woord vooraf uit zijn debuut had aangepast en dat van *De Leeuw van Vlaanderen* had geschrapt, maar na verloop van tijd wellicht ook milder was geworden.⁴⁹ Een strijdende Klauwaard, zoals Eekhoud hem aan het Franstalige

47 C. Berg, 'De Frans-Belgische letterkunde en het Vlaams bewustzijn. Het symbolisch tekort', in: Ada Deprez en Walter Gobbers (red.), *Vlaamse literatuur van de negentiende eeuw. Dertien verkenningen* (Utrecht 1990) 156-170.

48 B. Denis en J.-M. Klinkenberg, *La littérature belge. Précis d'histoire sociale* (Brussel 2005) 107.

49 W. Gobbers, 'December 1838. Hendrik Conscience's De leeuw van Vlaanderen verschijnt. Nationaal epos en hoogtepunt van de Vlaamse Romantiek', in: M.A. Schenkeveld-Van der Dussen et al. (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis* (Groningen 1993) 449-454, 452-453.

publiek voorstelt, was hij in elk geval niet meer. Of Eekhoud daardoor meer steun zocht voor zijn persoonlijke visie op de toekomst van Vlaanderen, de lezers van *La Jeune Belgique* wou overtuigen van de waarde van Conscience, of aansluiting wou vinden bij een internationale literatuur die niet gevangen zat in een klerikaal, burgerlijk of politiek harnas, is moeilijk te achterhalen. Eekhoud betreurde in elk geval de zelfcensuur die Conscience in zijn oeuvre had doorgevoerd:

De waardige, aimabele Hendrik Conscience die me met zijn vriendschap heeft vereerd en toch niet onoprecht was, hij, vond het nodig me te moeten waarschuwen tegen taferelen in mijn werk die wat te verhit waren. Maar hijzelf, de zedige en idyllische schrijver bij uitstek, heeft hij niet moeten toestemmen, teneinde gelezen en geprezen te worden, om zijn sentimentele bladzijden te zuiveren van enkele onbeduidende schunnigheden?⁵⁰

Als we de Franse bewerkingen door Eekhoud nu vergelijken met de Nederlandse vertalingen van diens proza en Franse vertalingen, om de wisselwerking en het tweerichtingsverkeer van de *histoire croisée* na te gaan, wordt het duidelijk dat er toch machts- en prestigever verschillen in het spel zijn. Er zijn twee vormen van interactie of respons, met een *décalage* in de tijd, op de integratie van Conscience's werk door Eekhoud. Ten eerste zijn er de bewerking respectievelijk vertaling van het stuk uit *Escal-Vigor* door Van Daelen en Steghers, waarin het oorspronkelijke verhaal van Conscience niet meer ter sprake komt. De bijdragen volgen de geest en letter van Eekhouds origineel en illustreren de lovende recensie van Van Puymbroucks monografie over Eekhoud in het activistisch blad *Vlaamsch Leven*, dat wellicht Eekhouds steun voor de ver nederlandse van de Gentse universiteit wel kon smaken. De politiek-culturele tegenstellingen die in Conscience's en Eekhouds werk resoneren, krijgen er, weer een decennium later, nog maar eens een nieuwe context. Het werd Eekhoud in 1918 overigens ook verboden om nog langer in Brussel les te geven, omdat hij begrip had getoond voor de eisen van de Vlaamse Beweging, ook al had hij altijd aangegeven zich het liefst afzijdig te houden in de hele kwestie.⁵¹

Ten tweede zijn er de vertalingen van Eekhouds bewerking van *Rikke-Tikke-Tak* door Baekelmans en van ander, oorspronkelijk werk door Streuvels, Ressler, Rafaël Verhulst of August Peeters. Bij die Nederlandse vertalingen stimuleert Eekhoud versies die heel dicht bij de tekst blijven. Hij looft de vertalers uitbundig om hun vertaalwerk dat de essentie nog dichter benadert dan hij ooit kon in het Frans.⁵² Als Baekelmans bijvoorbeeld het intraculturele traject

50 Eigen vertaling van: 'Le digne, le brave Hendrik Conscience qui m'honorait de son amitié et qui n'était pas un cafard, lui, crut devoir me prémonir contre mes tableaux un peu montés de ton. Mais lui-même, l'écrivain chaste et idyllique par excellence, n'avait-t-il pas dû consentir, pour être lu et recommandé, à expurger ses pages sentimentales de quelques très anodines gaillardises?' Geciteerd in J. van Parys, 'Toute la Flandre', 30.

51 Joostens, 'Notre chère cause', 10.

52 Zie hierover ook: L. Vandenbussche, 'Een heerlijke symbiose. Auteur-vertaler Lode Baekelmans en Georges Eekhoud', *Filter. Tijdschrift over vertalen* 17 (2010) 2, 51-58.

Conscience-Eekhoud in omgekeerde richting voortzet, met een heel volgzaam vertaling van de Franse Consciencebewerking naar het Nederlands, looft Eekhoud hem uitbundig. Ondanks de vertaalopvattingen die verwoord worden door de verteller/vertaler Welaan in *Communion Nostalgique* over de slechte resultaten van het woord-voor-woord-vertalen, noemt Eekhoud de vertaling van Baekelmans 'trouw' en 'aangrijpend'.⁵³

De lippendienst die Nederlandstalige vertalers aan Eekhoud bewijzen, contrasteert sterk met Eekhouds eigen ingrijpende vertolking van de verhalen en legenden die hij bij Conscience had leren kennen en laat zien dat de ingrepen in de *lingua franca* zich meer veroorloofden dan de omzettingen van Eekhouds werk in het Nederlands.

Liselotte Vandenbussche (1978) is postdoctoraal onderzoeker aan de vakgroep Vertalen, Tolken en Communicatie van de Universiteit Gent en bestudeert de Nederlandstalige literatuur in de lange negentiende eeuw. Ze is de auteur van Het veld der verbeelding. Vrijzinnige vrouwen in Vlaamse literaire en algemeen-culturele tijdschriften (1870-1914) (Gent 2008), en publiceert over gender, periodieken en culturele bemiddelaars in de Nederlandse literatuur.

Correspondentieadres: Liselotte Vandenbussche, Universiteit Gent, Vakgroep Vertalen, Tolken en Communicatie, Groot-Britanniëlaan 45, 9000 Gent, Liselotte.Vandenbussche@Ugent.be.

⁵³ Eigen vertaling van: 'fidèle et vibrante' (Eekhoud aan Baekelmans, 7-4-1905, AMVC-Letterenhuis E 147/B: 128005/13).